

סימן יב - מאכלות אסורות במלחמה

פיקוח נפש או דברה תורה כנגד יצר הרע?

ראשי פרקים:

שאלה

תשובה

פרק א - פיקוח נפש או היתר מיוחד?

פרק ב - הכס"מ מול הנצי"ב וסיעתו

פרק ג - הקשיים בהבנת הנצי"ב וסיעתו

פרק ד - גדר ההיתר כגדר היתר יפת תואר

שאלה:

חיילי סירת הנמצאים בפשיטה עמוקה מעבר לקוי האויב. במהלך הפשיטה נפלו לידיהם מחסני מזון עשירים, בעוד שמנות הקרב שהיו בידם דיין להשביע את הנפש אך לא את החיך. האם מותר להם לאכול ממזון השלל למרות שאינו מזון כשר?¹

תשובה:

פרק א. פיקוח נפש או היתר מיוחד?

כתב הרמב"ם בפ"ח ממלכים ה"א וז"ל: "חלוצי צבא כשיכנסו בגבול העכו"ם ויכבשום וישבו מהן - מותר להם לאכול נבלות וטרפות ובשר חזיר וכיוצא בו, אם ירעב ולא מצא מה יאכל אלא מאכלות אלו האסורים. וכן שותה יין נסך. מפי השמועה למדנו: ובתים מלאים כל טוב - אפילו ערפי חזירים וכיוצא בהן" עכ"ל.

ויש להסתפק בגדר זה של חלוצי צבא: האם ההיתר הוא מגדרי פיקוח נפש וקמ"ל כאן שההקפדה על מזונות בשעת מלחמה לחלוצי צבא רעבים עלולה לסכן נפשות, או שהיתר מאכלות אסורות איננו מגדר פיקוח"נ אלא קיים היתר מיוחד לחלוצי צבא כשיכנסו בגבול העכו"ם אם ירעבו, כשם שמצינו היתר מיוחד לאשת יפת תואר במלחמה.

1. יש להדגיש שמדובר במצב בו לא קיים פיקוח נפש בהמנעות מהאכילה. וברור שכאשר קיים פיקוח נפש ממשי (ואפילו בספק), אין לך דבר העומד נגדו פרט לג' עברות: ע"ז ג"ע וש"ד.

בשאלה זו נחלקו גדולי הדורות האחרונים. הנצי"ב מוולוז'ין ובעל התורה תמימה למדו כי ההיתר כאן שייך לגדרי פקוח-נפש. ואם כן ההיתר הוא לכתחילה.²

לעומת זאת שמעתי כמה פעמים ממו"ר הגראמ"מ שך זצ"ל בעל האבי עזרי על הרמב"ם, כי ההיתר המובא ברמב"ם שייך לגדרי היתרים של בדיעבד, של 'דברה תורה כנגד יצר הרע'. דהיינו שהיתר זה דומה להיתר של אשת יפת תואר שאיננו מומלץ מלכתחילה למי שיכול לעמוד כנגד יצרו.

ולכאורה מדברי הרמב"ם עצמו משמע שגדר ההיתר במאכלות אסורות הוא כגדר ההיתר ביפת תואר. שכן מייד אחרי דין מאכלות אסורות המשיך הרמב"ם שם בהלכה ב': "וכן בועל אשה בגייתה אם תקפו יצרו". והדברים אמורים באותם חלוצי צבא שבהלכה א'. הדברים נראים כפרוט של שני דינים מיוחדים ליוצאי צבא. האחד: היתר מאכלות אסורות (אם ירעב) בהלכה א', והשני, היתר אשת יפת תואר (אם תוקפו יצרו) בהלכה ב'.³

צריך להדגיש כי רק לדעת הרמב"ם יש בזמן הזה משמעות מעשית להיתר המיוחד לחלוצי צבא בזמן הזה. שכן הרמב"ן בפירוש התורה (דברים ו, יא) חולק על הרמב"ם וסובר שהיתר מאכלות אסורות איננו "בכל חלוצי צבא אלא בארץ אשר נשבע לאבותינו לתת לנו כמו שמפורש בעניין", והכונה להיתר מיוחד ל"שבע שכבשו" בזמן מלחמות יהושע לא לדורות.⁴

אם כן מצינו מחלוקת ראשונים בעצם השאלה האם קיים היתר מאכלות אסורים לחלוצי צבא בזמן הזה. לכן: אם גדר ההיתר של הרמב"ם הוא מדיני פיקוח נפש, רשאיין וחייבים אנו להחמיר בפיקוח נפש ולנהוג כרמב"ם למרות החולקים. אולם אם גדרו של ההיתר לרמב"ם הוא היתר מיוחד כגדר יפת תואר, הרי שמחלוקת ראשונים היא בדבר שאין בו פיקוח נפש, וספקא דאורייתא לחומרא.⁵

2. וכך פסקו להתיר לכתחילה בספר דיני צבא ומלחמה (הרב שלמה זלמן מן ההר, יששכר גואלמן, יהודה איזנברג, הוצאת השכל, מהדורה ראשונה תשל"ג).

3. וכן דייק החת"ם סופר בחידושיו על הש"ס חולין יז. ד"ה והמעייין בפנים הרמב"ם.

4. כך משמע מדברי האחרונים שלמדו בדעת הרמב"ן שההיתר היה הוראת שעה (הנצי"ב). אמנם המנ"ח תקכו למד בדעת הרמב"ן שההיתר הוא בכל מלחמה לכיבוש א"י גם לדורות, אלא שהסתפק אם יש צורך שיהיה מצב זה לכיבוש יהושע שכלל כיבוש וקידוש. גם לדבריו פשיטה בשטח אויב בימינו איננה כלולה בהיתר.

5. לכאורה משמע מדברי הרמב"ן עה"ת שהסתפק בטעמו של הרמב"ם שכן כתב עליו וז"ל: "ואין זה נכון [דברי הרמב"ם] שלא בשביל פיקוח נפש או רעבון בלבד הותר...". הרי שהסתפק אם התרו של הרמב"ם מדין פיקוח נפש או רעבון, דהיינו התר להשביע תאוותו כבאשת יפת תואר. ויש לדחות.

פרק ב. הכסף משנה מול הנצי"ב וסיעתו

הכסף משנה על אתר דחה את האפשרות שטעם הרמב"ם מדיני פיקוח נפש הרגילים, וז"ל: "ואין כוונתו במי שהוא מסוכן מחמת רעבון, דהא פשיטא, ואפילו אינו מחלוצי צבא נמי, אלא כשתאב לאכול ולא שכיח לו התירא כמו שכתבת" עי"ש.

לעומתו הנצי"ב מוולוז'ין בפירושו העמק דבר על התורה, פרשת ואתחנן דברים ו, יא – וכן בעל התורה תמימה בפירושו על אתר – למדו שגדר ההיתר של הרמב"ם מדיני פיקוח נפש. החידוש בהלכה זו הוא שבשעת מלחמה גם חשש רחוק מסכן חיים שכן כל הקפדה במאכלות בשעת מלחמה מביאה לסכנת נפשות, עיי"ש בדבריו. כלומר, למרות שבמקום אחר אולי לא היינו מחשיבים מסברא חשש כזה לסכנה, גילתה לנו התורה שבשעת מלחמה יש לחוש גם לחשש רחוק יותר שכן הסכנה שכיחה, ומשום כך ההקפדה במאכלות מסוכנת, והמזון מותר מדין פיקוח נפש. (ראה גם רדב"ז ברמב"ם על אתר, שהסכנה היא **בחיפוש** אחר מאכלים. ויש לדון בדבריו כאן ובשו"ת רדב"ז תשובה אלפיים ר"ה).

כאמור הנצי"ב והתורה תמימה אמרו דבר אחד. שניהם תלו את דינו של הרמב"ם בשתי לשונות הגמרא בחולין י"ז. וזה לשון הנצי"ב בפרושו העמק דבר, שם:

"אבל לענין פרשה זו מבואר עפ"י סוגיא בחולין דיי"ז דפשוט שם בפ' דקרא: ובתים מלאים כל טוב וגו' אפילו כתלי דחזירי. ואיכא תרי לישני אי רק במלחמת ארץ-ישראל, וזהו הישוב השני שם שלא הותר דידהו והיא הוראת שעה, ולל"ק שם היתר אפילו דישראל ומטעם מלחמה שהיא עת הסכנה וכמשי"כ הרמב"ם ה' מלכים וחלוצי צבא: ... [והביא את לשון הרמב"ם] ... ומה שהקשה הרמב"ן עוד דזה אינו אלא בכניסה לארץ, הכי ודאי היא לל"ב שלא הותר אלא שללם וחיודש הוא. אבל לל"ק דאפילו דישראל שרי מבואר שהוא משום פיקוח נפש, שכל הקפדה במאכלים בשעת מלחמה מביא לסכנת נפשות"

ממש כדבריו כתב גם בעל התורה תמימה בצחות לשונו וז"ל בהערותיו:

"והנה מבואר בגמ' שני לשונות בענין זה, ללשון אחד הותרו האיסורים רק איסורי הגויים שימצא אז, ולשון אחר הותרו גם איסורי ישראל. וצ"ל בבאור שני הלשונות דהלשון שהותרו רק איסורי הגויים היא גזירת התורה שהיתר שלל הגויים שבארץ ישראל. ולהלשון שבכלל התירו איסורים לאותה שעה ואפילו איסורי ישראל, הוא מטעם דשעת מלחמה היא שעת סכנה והדבר נוגע לפיקוח נפשות. ולפי"ז לא רק במלחמת א"י הדין כן אלא גם בכל מלחמות. ולא לעולם הותר אלא רק במקום שיש לחוש לסכנת נפשות, והיינו היכי שלא אפשר להשיג מאכלי הטר, ודו"ק בזה. ועתה בוא וראה שתוצאת דברינו וביאורינו הן הן דברי הרמב"ם בפ"ח ה"א ממלכים וז"ל [והביא את לשון הרמב"ם], מבואר שתפס (הרמב"ם) כהאי לישנא דכל האיסורים

הותרו אפילו של ישראל. וא"כ ע"כ הטעם משום סכנה ופיקוי"נ, ולכן התנה תנאי אם ירעב". ע"כ דבריו.

סיכום דבריהם הוא:

א. ללישנא בתרא בגמרא שהותר רק שלל גויים ולא של ישראל, גדר ההיתר איננו פיקוח נפש.

ב. ללישנא בתרא בגמ' ההיתר מיוחד למלחמות יהושע בכניסה לארץ (כדעת הרמב"ן), אך הרמב"ם לא פסק כל"ב.

ג. לעומת זאת ללישנא קמא בגמרא שהיתר מאכלות אסורים הוא בין משלל האויבים ובין משלל ישראל, גדר ההיתר משום פיקוח נפש, והרמב"ם פסק כלשנא קמא.

פרק ג. הקשיים בהבנת הנצי"ב וסיעתו

והנה ודאי צדקו דבריהם בדבר הראשון (א) שללשנא בתרא ההיתר איננו מגדרי פיקוח-נפש, כי בפיקוח-נפש אין נפקא מינה אם המאכל מן השלל או משל ישראל, ולכן בהכרח ההיתר איננו מדיני פיקוח-נפש.

אך הדבר השלישי (ג) בהעמדת דעת הרמב"ם כלשנא קמא דגמרת חולין, צ"ע. שכן בגמרא משמע הפכם של הדברים. וזה לשון הגמרא שם, (חולין יז):

"בעי ר' ירמיה אברי בשר נחירה שהכניסו ישראל עמהן לארץ מהו? אימת? אילימא בשבע שכבשו, השתא דבר טמא אישתרי להו דכתיב: ובתים מלאים כל טוב, ואמר ר' ירמיה בר אבא אמר רב: כתלי דחזירי – בשר נחירה מיבעיא? אלא לאחר מכאן. ואיבעית אימא: לעולם בשבע שכבשו. כי אישתרי להו שלל של עובדי כוכבים, דידהו לא אישתרי, תיקו. " ע"כ.

מבואר בגמרא שללישנא קמא אי אפשר להעמיד את בעית ר' ירמיה (לגבי בשר נחירה) בשבע שכבשו אלא לאחר מכאן, אך לדברי הנצי"ב והתורה תמימה אפשר ואפשר להעמיד את בעיתו של ר' ירמיה גם בשבע שכבשו, ברגעים בהם אין פיקוח נפש כגון שאינם רעבים, או במצב שיש לפניהם גם מאכלות מותרים, ואז גם בשבע שכבשו יש מקום לבעיתו של ר' ירמיה: האם מותרים הם אז באברי בשר נחירה שהכניסו ישראל עמם לארץ? בשעה שלא קיים ההיתר של פקוח-נפש⁶.

6. אחרי שהעליתי הדברים על הכתב מצאתי במנ"ח תקק"ז שהקשה כן על הרמב"ם מלישנא קמא דחולין י"ז. ובהמשך הדברים כתב שמצא אח"כ קושיא זו בספר פרשת דרכים, דרך הקודש. ועיין טורי אבן ר"ה יד.

הערה זו היא קושיא חזקה על הנצי"ב וסיעתו, ושהרי ברור שהרמב"ם לא פסק כלישנא קמא. שכן אי אפשר כלל להעמיד את פסק הרמב"ם כלישנא קמא, יהיה גדר ההיתר אשר יהיה. שכן מבואר ברמב"ם שההיתר הוא עם הגבלות, בעוד שללישנא קמא מבואר בגמרא שההיתר הוא כללי ללא הגבלות, ולכן אין מקום לבעית ר' ירמיה בשבע שכבשו.

אם כן בעל כורחנו מוכח שהרמב"ם פסק גם כאן כדרכו **כלישנא בתרא**, שההיתר רק בשלל גויים ולא בשל ישראל, וא"כ ההיתר בודאי איננו מגדרי פקו"נ אלא היתר מיוחד הוא כגון היתר אשת יפת תואר וכמשמעות דברי הרמב"ם שם בה"ב "וכן בועל אשה בגיותה". וכו'.

וממש כך מפורש גם בדברי המאירי בחולין י"ז. וז"ל:

"...ומכל מקום כשהיו טרודים במלחמה ובכיבוש הארץ הותרו לאכול בשעת הדחק כל שהיו מוצאים בשלל נבלות וטרפות אפילו קדלי דחזירי... ולא הותרו אלא בשל שלל גויים ובשעת הדחק ובזמן טרדת המלחמות כגון שבע שכבשו, וכן לדורות כל זמן שהמלך נלחם אפילו מלחמת רשות, כשיכנס חלוץ הצבא בגבול הגויים וישלם, כל שבשעת הדחק כלומר שאינם מוצאים בכדי סיפוקם מותרין בכל שימצאו שם אפילו יין נסך" ע"כ דברי המאירי.

מבואר בדבריו שפסק הרמב"ם שההיתר לדורות נאמר, ואעפ"כ פסק כלישנא בתרא⁷ דרק שלל גויים הותר. ומפורש שלא כדברי הנצי"ב וסיעתו שכתבו שללישנא בתרא ההיתר לימי יהושע בלבד, וכמו כן מבואר שלדעת המאירי ההיתר לדורות בודאי איננו מדין פיקו"נ ודא"כ אין נפ"מ בין שלל גויים לשל ישראל.

ברור, איפא, שלדעת הרמב"ם גדר היתר מאכלות אסורות במלחמה איננו משום פיקו"נ, אלא הוא היתר מיוחד לחלוצי צבא רעבים.

פרק ד. גדר ההיתר כגדר היתר יפת תואר

אמנם עדיין צריך ביאור גדרו של היתר מאכלות אסורות לדעת הרמב"ם. האם הוא היתר מיוחד, למשל כהיתר בשר נחירה במדבר לר"ע חולין י"ז, ומותר לכתחילה; או שהיתר מאכלות אסורות במלחמה דומה להיתר אשת יפת תואר במלחמה וטעם ההיתר וגדרו משום דברה תורה כנגד יצר הרע: מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבלות,

ולענ"ד ברור שהרמב"ם מודה שללישנא קמא ההיתר הוא כללי וללא הגבלות והוא דוקא בשבע שכבשו וכדעת הרמב"ן, אך לא כן סוברת לישנא בתרא בגמרא. והרמב"ם פסק כלישנא בתרא, כדרכו, וכן פסק המאירי להדיא וכמו שיתבאר להלן.
7. ויש מדייקים גם מלשון הרמב"ם עצמו שפסק כלישנא בתרא שדוקא שלל גויים הותר שכתב שם: שיכנסו בגבול הגויים **ויכבשו וישבו מהן** מותר להם לאכול" וכו'. אמנם המנ"ח תקל"ז לא מקבל דיוק זה בדעת הרמב"ם עיי"ש.

וכדאיתא בקידושין כא: גבי יפת תואר. וא"כ ההיתר איננו מומלץ לכתחילה למי שיכול לעמוד בפני יצרו כדאיתא בסנהדרין דף קז, א, שדוד נענש על שלקח יפת תואר עיי"ש.

הנה משמעות המשך דברי הרמב"ם בהלכה ב' "וכן בועל אשה בגיורת אם תקפו יצרו" וכו' נוטה לדרך האחרונה וכמשנת' לעיל אות א, וכמו שדייק מכאן החת"ם סופר.

והאמת תורה דרכה שגדר ההיתר וטעמו הוא אכן משום דברה תורה כנגד יצר הרע. ובע"ה מצאתי מפורש כן בתשובת הרמב"ם בתשובה קנ"ד (מהדורת פרימון) בענין בחור שהתיחד עם שפחה יפת תואר וזה לשון הרמב"ם שם: "ודאי מדין תורה צריך לגרשה משם ואפילו בגיורתה כי לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע כאשר אמרו באיסורין ובתים מלאים כל טוב אפילו קדלי דחזירי ולא זו הדרך. ולכן מחוייבין..." עיי"ש. הרי מבואר שתלה טעם דברה תורה כנגד יצר הרע במאכלות אסורים כביפת תואר⁸ והדברים ברורים ומחוזרים.

אם כן זכינו לדין כדלהלן:

1. הרמב"ם מתיר מאכלות אסורות לחלוצי צבא כשירעבו ולא ימצאו מה יאכלו, וטעם היתרו משום דברה תורה כנגד יצר הרע.
2. הרמב"ן חולק לגמרי על ההיתר בזה"ז בחלוצי צבא שפושטים בשטח אויב.
3. לפנינו מחלוקת ראשונים⁹, ואף המתירים לא התירו אלא משום דברה תורה כנגד היצר ולא זו הדרך, כמש"כ הרמב"ם בתשובה.
4. לפיכך אין לנו להקל ח"ו באיסורי תורה. לכן חלוצי צבא או חיילי הסיירת אסורים במאכלות אסורות גם כשהם מעבר לקוי האויב, כל זמן שלא קיים חשש לפיקוח-נפש.

הערה: לאור הנסיון של מלחמת לבנון השניה. הוספתי בשנת תשס"ו את האזהרה הבאה: חייבים להדגיש כי האמור למעלה נכון כאשר כבר נגמרה המלחמה. כדברי הרמב"ם "ויכבשום" וכו'. אבל כאשר הלחימה עדיין נמשכת כמו במלחמת לבנון השניה, יש לנהוג ע"פ דברי הנצי"ב "שכל הקפדה במאכלים בשעת מלחמה מביא לסכנת נפשות" שהרי המציאות כפי שנתבררה במלחמה מוכחת כדבריו.

8. וכן משמע באו"ש על אתר. שמעתי מידידי הרב אבידן שליט"א שהאו"ש כתב כן גם בפירושו משך חכמה עה"ת בפרשת שופטים על הפסוק "כל שללה תבוז לך".
9. ופרט לכן שיש להחמיר מספק דאורייתא, דעת ערוך השולחן בספרו ערוך השולחן העתיד, שהלכה כרמב"ן מדין ודאי ודעת הרמב"ם נדחית לדבריו לגמרי מהלכה.